

АДВОКАТУРА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

**БАНДУРКА Сергій Сергійович - доктор філософії у сфері права, адвокат
АО «КРЕДЕНС»**

DOI 10.32782/NP.2022.2.4

В статті розглянуті окремі питання діяльності адвокатури України в період воєнного стану. Роль адвокатури в умовах війни зростає у зв'язку із значним збільшенням постраждалих від військових дій, обстрілів, бомбардувань мирного населення, втрат рідних і близьких людей.

Адвокатура керується нормами Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», але має враховувати можливості обмеження, обумовлені введенням воєнного стану на території України. Висвітлені ті обставини, за яких адвокати мають функціонувати під час воєнного стану і з якими в мирний час вони не стикалися. Пропонується у поствоєнний час удосконалити законодавство України про адвокатуру для того, щоб вона ефективно регулювала діяльність адвокатів в різних ситуаціях, в тому числі і воєнних, зберігаючи головний принцип функціонування адвокатури – незалежність.

Ключові слова: адвокатура, адвокати, воєнний стан, права і свободи, військові дії, злочини, потерпілі, правова допомога.

Вступ

24 лютого 2022 року Президент України підписав указ про запровадження воєнного стану в Україні [1]. Верховна Рада України затвердила його. Воєнний стан в Україні був введений у зв'язку з неспровокованою агресією російської федерації проти України.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені ст. ст. 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [2], а та-

кож вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та в обсязі, що необхідні для забезпечення безпеки і оборони України.

Введення воєнного стану в Україні створило нові правові умови діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, військового командування, підприємств, установ, організацій, в т.ч. і адвокатури України.

Правовий режим воєнного стану в загальній мірі торкається прав і свобод людини і громадянина всіх, хто проживає на території України. Кожна особа повинна дотримуватися комендантської години, зазнає обмеження в пересуванні, зміни в трудовій та особистій діяльності, хтось підлягає мобілізації, на кожного покладаються додаткові обов'язки. Мільйони громадян зазнали від агресії Росії моральних і матеріальних збитків від руйнування житла, втрати роботи, вимушеного переселення, набуття статусу біженця, загибелі рідних і близьких людей.

В умовах воєнного стану діяльність в сфері адвокатури як правозахисна робота набуває особливого характеру, обумовленого специфікою суспільного життя та життя кожної людини під час військових дій, злочинних атак на мирне населення, терористичних бомбардувань і обстрілів цивільної інфраструктури.

Мета і завдання статті

Метою статті є аналіз діяльності адвокатури в Україні в умовах воєнного стану.

Автор ставить завдання охарактеризувати ті обмеження, які встановлені воєнним станом для громадян та юридичних осіб, повноваження суб'єктів державної влади і органів місцевого самоврядування, від яких залежить спрямованість діяльності адвокатури у воєнний час, виявити особливості виконання функцій адвокатури в умовах воєнного стану.

Тема діяльності адвокатури України в умовах воєнного стану ще не була розроблена науковцями в повній мірі, оскільки Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [3] та інші нормативно-правові акти, які регламентують діяльність адвокатури, розраховані на мирний час і не передбачають диференціацію функціонування адвокатури у зв'язку з військовими діями.

Наукова новизна статті полягає в аналізі та характеристиці особливостей діяльності адвокатури України під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Агресія Російської Федерації проти України, 24 лютого 2022 року реакцією на яку стало введення воєнного стану в Україні вплинуло на всі сфери соціального, політичного, військового життя в країні. Зміни на ринку праці, особливості правового регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану, тимчасові обмеження трудових гарантій та заходи балансування інтересів працівників і роботодавців в особливий період, наслідки військових дій на територіях, які зазнали безпосереднього нападу агресора, збитки від бомбардувань і ракетних обстрілів, втрати близьких і рідних, поранення та контузії, запровадження трудової повинності для виконання робіт, пов'язаних з обороною країни обумовили низку нових особливостей діяльності адвокатури.

Завдання адвокатів в умовах воєнного стану обумовлені тими обмеженнями, які введені застосуванням воєнного стану. Функції адвокатури прямо залежать від зміни прав і свобод та обов'язків громадян та посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, адміністрацій підприємств, установ, організацій.

В ст. 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [4] обмеження прав

і свобод громадян, законних інтересів юридичних осіб визначаються Конституцією України та нормами цього закону. Конституцією України передбачено, що в будь-якому разі не можуть бути обмеженими права і свободи людини і громадянина, встановлені частиною другою ст. 64 Основного Закону України, зокрема, ст. 24 (рівні конституційні права), ст. 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55 (права і свободи людини і громадянина захищаються судом), 56, 58, 59 (кожен має право на професійну правничу допомогу), ст. 60, 61, 62, 63 Конституції України.

Адвокати мають враховувати, що відповідно до ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами, які створені відповідно до Конституції України. В Україні створення надзвичайних та особливих судів не дозволяється, ніяких підстав для будь-яких провокацій стосовно створення можливості введення в дію так званих «трійок» чи військових трибуналів не може бути.

Виступаючи на засіданні Постійного комітету Ради адвокатських та правничих асоціацій Європи, яке відбулося в Брюсселі (Бельгія), Голова Національної асоціації адвокатів України (НААУ) Лідія Ізовітова заявила, що «для української адвокатури в часи воєнного стану надзвичайно важлива внутрішня консолідація, надійна підтримка від органів адвокатського самоврядування, яку ми намагаємося надавати кожному адвокату, а також збереження довіри до адвокатів з боку суспільства. Питання прав людини наразі становить для всієї нашої країни, для тисяч наших громадян одне з найбільш нагальних питань порядку денного. Роль адвокатів у забезпеченні всього комплексу прав людини та роль у захисті прав людини перебільшити неможливо. На всій нашій спільноті наразі велика відповідальність, аби параметри правової держави в нашій країні не деградували. На нас покладена конституційна функція захисту прав громадян, а право на захист, за Конституцією України, не підлягає обмеженням, навіть під час воєнного стану. Ми розуміємо відповідальність перед усіма громадянами України, і ми розуміємо

відповідальність перед всією професійною спільнотою адвокатів» [5].

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає зміст воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових та військово-цивільних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантій прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. Вказаний закон визначає воєнний стан, як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпека державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначення строку дії цих обмежень.

Під час воєнного стану військові адміністрації, які координують діяльність всіх суб'єктів владних повноважень, мають право:

- встановлювати посилену охорону об'єктів національної економіки та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення і вводити особливий режим їхньої діяльності;

- запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і не заброньовані за підприємствами, установами та організаціями на період воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;

- використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ, організацій усіх форм власності для потреб оборони;

- примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній влас-

ності, вилучати майно державних підприємств для потреб держави;

- запроваджувати комендантську годину;
- встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів;

- перевіряти документи у осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та приміщень;

- забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій та інших масових заходів;

- забороняти торгівлю зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі;

Безумовно, вказані та інші законні дії органів влади, прийняті в умовах воєнного стану з метою забезпечення безпеки та оборони країни, обмежують в тій чи іншій мірі права і свободи людини і громадянина, а також притискають інтереси юридичних осіб, але одночасно ст. 131 Конституції України визначає, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура, незалежність якої гарантується Конституцією.

Методи та форми діяльності адвокатів в період дії воєнного стану залишаються фактично незмінними, але набувають специфічних особливостей.

За час війни росії проти України загальна злочинність за даними Національної поліції України скоротилась у понад 2,5 рази, якщо порівняти з аналогічним періодом минулого року [6].

За зверненням громадян зафіксовано вчинення близько 13 тисяч злочинів, з них понад 10 тисяч – тяжкі та особливо тяжкі.

Особливу неприязнь в суспільстві викликають випадки мародерства, вчинені в умовах воєнного стану. За такими фактами вже зареєстровано понад 330 кримінальних проваджень.

Від злочинних дій окупантів постраждало 779 дітей від початку війни загинуло 287 дітей, 492 поранені. Найбільше дітей постраждало через російську агресію: у Донецькій області – 217, Київській області – 116, Харківській області – 132, Чернігівській області – 68, Луганській області – 53, Херсон-

ській області – 52, Миколаївській області – 47, Запорізькій області – 29.

Адвокатура в своїй діяльності зіткнулася із таким масовим явищем як воєнні злочини. Воєнні злочини відбуваються від початку війни російської федерації проти України. Генеральна прокуратура України станом на 12 травня 2022 року задокументувала 11239 злочинів, вчинених окупантами у період повномасштабного вторгнення російської федерації [7].

Найбільше воєнних злочинів окупанти вчинили в м. Буча, Гостомелі, Ірпіні, Бородянці, Макарові Київської області, в Харківській, Херсонській, Запорізькій, Сумській, Чернігівській, Луганській та Донецькій областях (зокрема, в Маріуполі). Також сильно постраждали Одеська та Миколаївська області. Ракетних ударів, в тому числі по цивільній інфраструктурі, зазнали й інші області України.

Кількість воєнних злочинів, їх спрямованість, повторність та системність дають підстави характеризувати їх як геноцид українського народу. Верховна Рада України 14 квітня 2022 р. постановила заяву «Про вчинення російською федерацією геноциду в Україні» [8] і для такого визнання дій російської «воєнщини» на території України є аргументовані докази, які визнані як правознавцями так і політичними та державними діячами різних країн. Деякі інші країни світу також визнали російський напад геноцидом українців.

Воєнні злочини – узагальнюючий термін, який визначає особливо тяжкі злочини, які полягають у порушеннях міжнародного гуманітарного права під час ведення військових дій: вбивствах, знущаннях, введення в рабство військовополонених і цивільних осіб, які опинилися в зоні бойових дій.

Воєнний злочин (*war crime*) – свідоме грубе порушення законів та звичаїв війни. Це один з міжнародно-правових злочинів до яких належать злочини геноциду, злочини проти людяності та злочини агресії.

У ст. 6 Статуту Міжнародного воєнного трибуналу [9] від 8 серпня 1945 р. вперше перелічено міжнародно-правові злочини: злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності.

Найширший перелік воєнних злочинів наведений в Статуті Міжнародного кримінального суду (Римський статут) [10], що враховує більшість актуальних порушень міжнародного гуманітарного права, зокрема, умисні вбивства цивільних осіб та військовополонених, заподіяння важких тілесних ушкоджень, умисне завдання сильних страждань, знущання, згвалтування, тортури, інше нелюдське поводження, незаконне, безглузде та значне за обсягами знищення та привласнення чужого майна.

Умисне завдання збройних ударів по цивільному населенню, по цивільних об'єктах, по персоналу таких об'єктів, умисне завдання ударів по культурним, релігійним, освітнім, науковим, благодійним спорудам, організаціям, установам, заяви про те, що пощади нікому не буде, погрози про повне знищення та інші грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права.

До юридичних ознак воєнних злочинів можна віднести наступні, а саме:

а) об'єктивна сторона даних дій вчиняється під час та безпосередньо пов'язана з військовими діями, як би вони не називалися – спецоперацією, війною, збройним конфліктом та ін.;

б) такі дії повинні грубо потурати найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права;

в) такі дії будуть визнаватися воєнними злочинами незалежно від наслідків.

Суб'єктивною стороною воєнних злочинів є умисна чи груба необережність.

Суб'єктами воєнних злочинів мають бути особи, що володіють правом вести дії від імені держави та уповноважені на це державою, яку вони представляють.

Об'єктом воєнних злочинів є права і свободи громадян, як стали ціллію протиправного посягання, життя та здоров'я людини, інші об'єкти, закріплені в нормах міжнародного гуманітарного права.

Під час здійснення захисту у кримінальних провадженнях адвокатам слід враховувати, що вчинення злочину в умовах воєнного стану є обтяжуючою обставиною відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 Кримінального кодексу України [11]. А за військові злочини, зазначені в розділі XIX «Злочини проти

встановленого порядку несення військової служби», якщо вони вчиняються в умовах воєнного стану, передбачено накладення покарання. Станом на 1 червня 2022 р. українські суди розглянули 243 кримінальні провадження, пов'язані з воєнними злочинами, ще понад півтисячі знаходяться на розгляді в судах [12].

Адвокати можуть з власної ініціативи збирати докази вчинення окупантами воєнних злочинів.

Воєнними злочинами з точки зору міжнародного гуманітарного права є:

- пошкодження об'єктів цивільної інфраструктури;
- уламки снарядів і ракет в межах проживання цивільного населення;
- факти поранення, загибель цивільних осіб;
- розташування та використання військової техніки в житлових кварталах;
- використання окупантом цивільного одягу, емблем гуманітарних та медичних установ;
- факти фізичного насилля, зґвалтування, позбавлення окупантом волі цивільного населення;
- захоплення майна, пограбування вірогідними військовослужбовцями;
- використання цивільної інфраструктури з воєнною метою;
- позбавлення медичної допомоги, насилля над медичними працівниками.

Провину окремого воєнного злочинця слід довести, а для цього потрібно працювати вже зараз. Багато адвокатів є свідками цієї низки воєнних злочинів російської федерації на території України, фіксують на власних смартфонах фото та відеоматеріали, які можуть це підтвердити.

При цьому адвокат має керуватися нормами Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно яких адвокат має досягти згоди і укласти договір про надання професійної правової допомоги, процедуру опитування можна проводити як письмово так і усно, до опитування можуть бути долучені будь-які документи або речі, які можуть вважатися доказами вчинення воєнного злочину.

Юрій Белоус [13] вважає, що значні проблеми створює механізм переходу усного договору в письмовий. Закон про адвокатуру зобов'язує адвоката після укладення усного договору підписати його впродовж трьох днів, а якщо для цього існують істотні об'єктивні перешкоди – у найближчий можливий строк.

Можна погодитись з тим, що у воєнний час з п. 2 ст. 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» варто виключити обов'язкову необхідність укладання письмового договору і обмежитися можливістю усного договору, який, наприклад, можна підтвердити відеозаписом.

При наданні правової допомоги в період воєнного стану адвокат досліджує обставини, які викликані військовими діями окупантів, зокрема, такі як:

- виплати внутрішньо переміщеним особам внаслідок ворожих дій;
- дотримання і порушення у зв'язку з військовою обов'язків по експортно-імпорнтним операціям;
- шахрайство з обманом волонтерів;
- злочини з наданням гуманітарної допомоги;
- використання дитячої праці та інші порушення прав дитини;
- катування і мордування окупантами військовополонених та цивільних заручників;
- відшкодування матеріальних збитків, завданих війною;
- порушення комендантської години;
- колаборантська діяльність;
- незаконна переправа за кордон і ухилення від несення військової служби;
- мародерство та інші правопорушення, обумовлені війною Російської Федерації проти України.

Військова служба під час воєнного стану не вважається порушенням несумісності для адвокатів, оскільки кожний громадянин має право і обов'язок захищати Батьківщину.

Висновок

В цей час українська адвокатура стоїть на боці закону, захищаючи права і свободи людини і громадянина. Війна, нав'язана Україні російською федерацією, викликала

осуд в усьому світі. Багато країн допомагають Україні відстоювати свою незалежність. Україна перемаже!

Після війни Україні знадобиться нове законодавство, яке врахує уроки і висновки воєнного стану, зокрема, необхідні зміни до законодавства про адвокатуру, які би регулювали основні аспекти діяльності адвокатів в різних ситуаціях, в тому числі і воєнних, зберігаючи незалежність адвокатури.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022/print>;

2. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>;

3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 №5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>;

4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>;

5. Роль адвокатів у забезпеченні прав людини під час воєнного стану в Україні неможливо перебільшити - Лідія Ізовітова під час засідання ССВЕ: стаття від 01.04.2022. URL: <https://unba.org.ua/news/7365-rol-advokativ-u-zabezpechenni-prav-lyudini-pid-chas-voennogo-stanu-v-ukraini-nemozhливо-perebil-shiti-lidiya-izovitova-pid-chas-zasidan-nya-ssve.html>;

6. Злочинність за час війни зменшилась у понад 2,5 рази — Нацполіція: стаття від 28.03.2022. URL: <https://hromadske.ua/posts/zlochinnist-za-chas-vijni-zmenshilas-u-ponad-25-raza-nacpolicuya>;

7. Статистика війни. Воєнні злочини: стаття від 13.05.2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/05/13/statystyka-vijny-11-239-zlochyny-vchyneno-v-period-vtorgnennya-rt-vbyto-226-ditej/>;

8. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова Верховної

SUMMARY

The article considers some issues of functioning of Ukrainian attorneys during the martial law. The role of the legal profession in wartime is growing due to the significant increase of casualties from hostilities, shelling, civilian bombings, and the loss of close ones.

Functioning of Ukrainian attorneys is guided by the provisions of the Law of Ukraine «On Advocacy and Functioning of Ukrainian Attorneys» but must also take into account the possibility of restrictions due to the installment of the martial law in Ukraine. Circumstances under which attorneys function during the martial law and which they have not encountered in peacetime are highlighted in the article. It is suggested to improve the legislation of Ukraine on the functioning of attorneys during the postwar period so that it effectively regulates activities of the attorneys in different situations, while maintaining the main principle of the advocacy - Independence.

Key words: advocacy, attorneys, martial law, rights and freedoms, military actions, crimes, victims, legal aid.

Ради України від 14.04.2022 №2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20>;

9. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 08.08.1945 № 998_201. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201;

10. Римський статут міжнародного кримінального суду від 01.07.2002 №995_588. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588;

11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>;

12. У суди вже надійшло понад пів тисячі кримінальних проваджень, пов'язаних із воєнними злочинами: стаття від 03.06.2022. URL: <https://pravo.ua/u-sudy-vzhe-nadiishlo-ponad-piv-tysiachi-kryminalnykh-provazhen-pov-iazanykh-z-voiennumy-zlochynamy/>;

13. Як адвокат збирає докази злочинів окупантів: стаття від 20.03.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/03/20/7333141/>.